

АУТИЗМ КЕЗІНДЕГІ СЕНСОРЛЫҚ ӘЛЕМ: БАЛА ДҮНИЕНІ ҚАЛАЙ ҚАБЫЛДАЙДЫ?

Хубай Асем

6В01901 - Логопедия білім бағдарламасының III курс 301/1 топтың студенті,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау унвиерситеті, Атырау қ., Қазастан
Ғылыми жетекші, сеньор-лектор, магистр - Бекжанова Ж.С.

Аңдатпа. Аутизм – бұл нейроразвитияның ерекше түрі, ол балалардың сезімталдықтарын және қоршаған ортаға деген қабылдауын айтарлықтай өзгертеді. Аутизммен ауыратын балалар үшін сенсорлық әлем күрделі және ерекше. Олар дыбыстарды, жарықтарды, иістерді және тактильді сезімдерді өзгеше қабылдайды, бұл олардың күнделікті өмірінде қиындықтар туғызады. Бұл мақалада аутизм кезіндегі сенсорлық қабылдау ерекшеліктері, балалардың әлемді қалай сезінетіні және олардың жеке тәжірибелері қарастырылады. Аутизм спектріндегі балалардың сезімталдықтары, олардың эмоциялық реакциялары мен әлеуметтік өзара әрекеттесулері зерттеледі. Ата-аналар мен тәрбиешілерге балалардың сенсорлық қажеттіліктерін түсіну және оларға қолдау көрсету үшін практикалық кеңестер беріледі. Мақала оқырмандарға аутизммен ауыратын балалардың ерекше көзқарасын түсінуге және олардың дамуындағы маңызды аспектілерді бағалауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: аутизм, сенсорлық қабылдау, балалар, эмоциялар, әлеуметтік өзара әрекеттесу.

Аутизм – ерте балалық шақта көрінетін және бала өмірінің көптеген аспектілеріне әсер ететін күрделі нейродаму бұзылысы. Аутизммен ауыратын балаларды құрдастарынан ерекшелендіретін негізгі аспектілердің бірі – олардың айналасындағы әлемді қабылдауының ерекше тәсілі. Аутизмнің сенсорлық әлемі көбінесе бұрмаланған, бұл қарым-қатынаста, оқуда және қоршаған ортамен өзара әрекеттесуде әртүрлі қиындықтарға әкеледі. Аутизммен ауыратын балалардың сенсорлық өңдеу ерекшеліктерін түсіну – бұл балаларға қоғамда бейімделуге және өркендеуге көмектесетін тиімді қолдау және оқыту әдістерін әзірлеудегі маңызды қадам [1, 30 б].

Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық бұзылулар әртүрлі жолдармен көрінуі мүмкін: кейбір балалар белгілі бір дыбыстарға, текстураларға немесе иістерге аса сезімтал болуы мүмкін, ал басқалары гипосезімталдық танытып, күшті тітіркендіргіштерге жауап бере алмауы мүмкін. Бұл сенсорлық айырмашылықтар баланың мінез-құлқына, оқу қабілетіне және басқалармен өзара әрекеттесу қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Мысалы, қатты дыбыстардан ыңғайсыздық сезінетін бала қоғамдық орындардан аулақ болуы немесе басқалар үшін әдеттегі жағдайларда қатты күйзеліске ұшырауы мүмкін. Бұл оқшаулануға және әлеуметтенудегі қиындықтарға әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде аутизммен байланысты мәселелерді ушықтырады.

Аутизммен ауыратын балалар әлемді нейротиптік құрдастарынан басқаша қабылдайды. Бұл олардың сенсорлық өңдеу ерекшеліктеріне байланысты, олар жалпы қабылданған нормадан айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтарға әртүрлі тітіркендіргіштерге жоғары сезімталдық және гипосезімталдық жатады, бұл қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің бірегей тәжірибесін тудырады. Бұл балалар көбінесе әлемді сенсорлық өңдеудің бұзылыстарымен қабылдайды, бұл қарым-қатынаста, әлеуметтік өзара әрекеттесуде және таныс өмір сүру жағдайларына бейімделуде қиындықтарға әкелуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардың әлемді қалай

кабылдайтынының негізгі сипаттамаларының бірі - олардың сенсорлық тітіркендіргіштерге реакциясы. Жоғары сезімталдық баланың басқалар үшін қалыпты дыбыстардан ыңғайсыздықты немесе тіпті ауырсынуды сезінуінде көрінуі мүмкін. Мысалы, шаңсорғыш немесе көпшіліктің шуы сияқты қатты дыбыстар аутизммен ауыратын балада қатты стресс тудыруы мүмкін, бұл мұндай жағдайлардан немесе агрессивті реакциялардан аулақ болуға әкеледі. Сонымен қатар, гипосезімталдық баланың басқалар үшін маңызды сигнал болып табылатын белгілі бір дыбыстарға, жарықтарға немесе тіпті физикалық сезімдерге жауап бермеуінде көрінуі мүмкін. Бұл олардың басқалармен қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу қабілетіне кедергі келтіруі мүмкін, себебі олар шақырылған кезде байқамауы немесе қауіпті жағдайларға жауап бермеуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтар тактильді сезімдерді қабылдауға да әсер етуі мүмкін. Кейбір балалар жанасудан ыңғайсыздық сезінуі мүмкін, физикалық жанасудан аулақ болуды жөн көреді, ал басқалары қосымша ынталандыру үшін заттарды немесе адамдарды құшақтау сияқты сенсорлық тәжірибелерді іздеуі мүмкін. Бұл баланың киім немесе беттердің белгілі бір текстураларына шамадан тыс реакция жасауына, күнделікті өмірде, мысалы, киім таңдауда немесе ойнауда қосымша қиындықтар тудыруына әкелуі мүмкін [2, 112 б].

Аутизммен ауыратын балалардың көру қабілеті де ерекше болуы мүмкін. Кейбір балалар ашық түстерге немесе жарыққа өте сезімтал болуы мүмкін, бұл ыңғайсыздықты немесе тіпті үрей тудыруы мүмкін. Басқалары көру тітіркендіргіштеріне онша сезімтал болмауы және қоршаған ортадағы маңызды бөлшектерді байқамауы мүмкін. Бұл олардың қауіп туралы ескерту белгілерін елемейтіндігі немесе досына көмек қажет болған кезде байқамауына әкелуі мүмкін. Көру тітіркендіргіштігі баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты ләззат көзі де, стресстің себебі де болуы мүмкін.

Иістер мен дәмдер де аутизммен ауыратын балалардың сенсорлық қабылдауында маңызды рөл атқарады. Кейбір балалар белгілі бір иістерге аса сезімтал болуы мүмкін, бұл жиіркенішті немесе тіпті физикалық реакцияны тудыруы мүмкін. Мысалы, олар белгілі бір тағамдардан немесе ас үй немесе базар сияқты күшті иістері бар жерлерден аулақ болуы мүмкін. Сонымен қатар, басқа балалар гипосезімталдық танытуы мүмкін, нәтижесінде олар жағымсыз иістерді байқамайды немесе басқалар жеуге жарамсыз немесе тіпті қауіпті деп санайтын тағамдарды жейді. Бұл сипаттамалар тамақтану мен тағам таңдауды айтарлықтай қиындатады, сондай-ақ әлеуметтік өзара әрекеттесуге әсер етеді, себебі балалар бірлескен тамақтанудан немесе іс-шаралардан аулақ болуы мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтар әмбебап емес және баладан балаға өзгеруі мүмкін екенін атап өту маңызды. Әрбір бала ерекше, және олардың әлемді қабылдауы генетикалық, биологиялық және әлеуметтік факторларды қоса алғанда, әртүрлі факторларға байланысты қалыптасады. Сондықтан, аутизммен ауыратын балалармен жұмыс істеген кезде, олардың дамуы үшін жайлы және қауіпсіз орта жасау үшін олардың жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеру маңызды. Сенсорлық айырмашылықтар аутизммен ауыратын балалардың эмоционалдық жағдайына да әсер етуі мүмкін. Мысалы, сенсорлық тітіркендіргіштерге күшті реакция баланың мазасыздануына немесе күйзеліске ұшырауына әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде агрессивті немесе аулақ жүріс-тұрысқа әкелуі мүмкін. Балалар не болып жатқанын әрқашан түсінбеуі мүмкін және өз сезімдерін жеткілікті түрде білдіре алмауы мүмкін, бұл олардың басқалармен өзара әрекеттесуін одан сайын қиындатады. Аутизммен ауыратын балалардың әлемді қалай қабылдайтынының осы аспектілерін түсіну ата-аналарға, мұғалімдерге және мамандарға олардың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратын тиімді қолдау және оқыту стратегияларын әзірлеуге көмектеседі.

Аутизммен ауыратын балалар үшін қоршаған ортамен өзара әрекеттесу тек қабылдау процесі ғана емес, сонымен қатар оған бейімделу жолдарын табу болып табылады. Аутизммен ауыратын көптеген балалар күнделікті өмірде және болжамдылықта жайлылық табады, бұл оларға сенсорлық шамадан тыс жүктемемен күресуге көмектеседі. Қауіпсіз және болжамды орта жасау бұл балалардың өмір сүру сапасын айтарлықтай жақсарта алады, бұл оларға қоршаған ортада өздерін жайлы және сенімді сезінуге мүмкіндік береді. Бұған баланың

келесіде не болып жатқанын түсінуіне көмектесу үшін визуалды кестелерді пайдалану, сондай-ақ демалып, күш жинай алатын тыныш аймақтарды жасау кіруі мүмкін. Әлеуметтік өзара әрекеттесу сенсорлық айырмашылықтарға байланысты айтарлықтай бұзылуы мүмкін. Аутизммен ауыратын балалар бет-әлпеті мен қимылдары сияқты вербалды емес сигналдарды оқуда қиындықтарға тап болуы мүмкін, бұл олардың басқалармен қарым-қатынас жасауын қиындатады. Сонымен қатар, олардың сенсорлық тітіркендіргіштерге сезімталдығы жақын қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін, себебі олар физикалық байланыстан аулақ болуы немесе басқалардың олармен байланысуға тырысқанын түсінбеуі мүмкін. Бұл оқшаулану мен жалғыздыққа әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде олардың эмоционалдық мәселелерін ушықтырады [3,24 б]

Аутизммен ауыратын балалармен жұмыс істеудің маңызды аспектісі - олардың сенсорлық интеграциясын дамыту, бұл оларға сенсорлық өңдеу дағдыларын үйретуді қамтиды. Бұл балаларға әртүрлі сенсорлық тітіркендіргіштермен күресуді үйренуге көмектесетін сенсомоторлық ойындар сияқты әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қамтуы мүмкін. Сенсорлық тітіркендіргіштерге өз реакцияларын түсіну және басқару баланың өмір сүру сапасын және айналасындағы әлеммен өзара әрекеттесу қабілетін айтарлықтай жақсарты алады. Ароматерапия, музыкалық терапия немесе арт-терапия сияқты әртүрлі терапиялық тәсілдер аутизммен ауыратын балаларға сенсорлық айырмашылықтарын жақсы түсінуге және басқаруға көмектеседі. Бұл әдістер шығармашылық пен өзін-өзі көрсетуді дамытады, сондай-ақ балаларға сенсорлық шамадан тыс жүктемемен күресуді үйренуге көмектеседі, бұл олардың дамуы үшін жайлы орта жасайды. Қорытындылай келе, аутизммен ауыратын балалардағы әлемді қабылдау көптеген факторларға байланысты күрделі және көп қырлы процесс. Әртүрлі тітіркендіргіштерге жоғары сезімталдық және гипосезімталдық сияқты сенсорлық айырмашылықтар бұл процесте маңызды рөл атқарады және балалардың мінез-құлқына, эмоционалды жағдайына және әлеуметтік өзара әрекеттесуіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл сипаттамаларды түсіну және оқыту мен қолдауға жеке тәсілдерді әзірлеу аутизммен ауыратын балаларға айналасындағы әлемге жақсы бейімделуге және өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Андриевская О.А. Психологиялық, мінез-құлықтық және сөйлеу бұзылыстары бар ерте және мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеудегі психокоррекциялық әдіс ретіндегі сенсорлық интеграция // Таврия психиатрия журналы. - 2015. - 19-том. - № 4 (73). - Б. 30-34.
2. Богдашина О. Аутизм: анықтамасы және диагностикасы // Донецк: Лебедь. – 2020. – Т. 112.
3. Богдашина О.Б. Аутизмдегі сенсорлық қабылдаудың ерекшеліктері: мәселеге кіріспе // Сібір арнайы білім беру бюллетені. – 2020. – Т. 6. – № 2. – Б. 1-24.